

Přesvědčování a demokracie

1. Příležitosti pro slovní projev

Stanovit počátek řečnického umění, jak to bývalo zvykem v antické tradici, by bylo pouhou svévolí. Podle tradice, kráčíci ve stopách Aristotelových (Cicero, *Brutus*, 46), jsou Syrákúsané Korax a Teisiás, kteří se prosadili po pádu tyranů, prvními autory řečnických příruček (*technai*), mimo to skládali i soudní řeči. Avšak teoretická pojednání podávají v této oblasti, na rozdíl od sféry vědecké a filozofické, pouze systematické uspořádání existujících znalostí a nepřinášejí nic nového ani nenastihují novou problematiku. Už Homérovi hrdinové v *Íliadě*, kteří neustále promlouvají, se jeví jako zkušení ve vypracování řečnické strategie. Obsáhlé a pro vyslance náležité projevy (πρῆβευτικοί, *presbeutikoi*), jimiž se v 9. knize snaží obratit a pečlivě vybraní Agamemnonovi vyjednávači ukonejšit Achillea a přimět ho, aby se vrátil znovu do boje, byli považováni za vzory hodné studia i pro tak náročné učitele, jakým byl např. Quintilianus (*Institutio oratoria* [*Základy rétoriky*], X, 1,46). A slavný “spor”, jenž je náplní 1. knihy, se jeví – z hlediska pravidel promluvy – jako velké řečnické klání zarámované do volných soudních souvislostí. Zde vystupuje do popředí velký Nestorův projev (I, 254-284), který se nadarmo uchyluje k argumentům typickým pro řečnické umění, např. perikleovské a démosthenovské: od “vzoru převzatého od předků” po “smířící” eskamotáž, podle níž ani jeden ze soupeřů není v právu, apod. Na Achilleově štítě, jenž je tak rozvláčně popisován v 18. knize, je soudní prostředí (v. 497-508) líčeno sevřeněji a “modernějším” způsobem; o spravedlnosti už zde nerozhodují králové, ale rada starších; diskuse mezi oběma soupeři se navíc odehrává před shromážděným lidem (ἐν ἄγορῇ, *en agoré*), který poslouchá a povzbuzuje oba soupeře – čímž aktivně zasahuje do sporu –, ale je tu i něco navíc. U Homéra lze již postřehnout jasný náznak vědomí velké důležitosti, jež v sobě skrývá dokonalé ovládnání slovního projevu a ohebnosti této skutečné a opravdové zbraně v básni po výtce válečné. Nepřekvapí nás tedy, že v homérském vyprávění nalézáme bohatý výběr řečnických zásahů, včetně útočného a provokujícího Thersítova projevu.

Příležitosti, při nichž promlouvají hrdinové v *Íliadě*, jsou většinou, avšak nikoliv výlučně spjaty se shromážděními, a to buď jen velitelů, nebo celého vojska. Tato skutečnost anticipuje další charakteristické místo, kde se bude v 5. a 4. stol. př. n. l. – kromě soudu – rozvíjet řečnické umění: od lidového shromáždění, jež je držitelem svrchované moci, až po shromáždění mužů ve zbrani, kteří volí makedonské vládce či po “menší” shromáždění jednotlivých bojujících oddílů, ať už se jedná o “velkou armádu” přeloženou z Athén na Sicílii v l. 415-413 př. n. l., nebo o “mnohonárodní” oddíl, jakým bylo oněch “deset tisíc” v Xenofóntově *Anabasi*. Zde všude se koneckonců uplatňuje vzor homérského shromáždění, jež rozhoduje poté, co byly vyslechnu-

Epická tvorba
a řečnické
umění

Polis a řeč-
nické umění

ty projevy všech, kteří se obvykle "hlásí o slovo" (přihlásit se nemohou všichni bez rozdílu, i když by se to – soudě podle Thersítova případu – mohlo zdát teoreticky možné: ale i v demokratických obcích ve skutečnosti mluví ti, kteří se cítí k tomu povolání, přesně řečeno ῥήτορες (*rhétoures*).

**Shromáždění
mužů
ve zbrani**

Tento typ – shromáždění vojáků, k nimž promlouvají velitelé – lze sledovat i v případech velmi vyvinutých demokracií; jeho základní rys spočívá v tom, že je účast mužů majících přístup na shromáždění omezena vojenským věkem. Tato skutečnost s sebou nese některé důsledky, o nichž je vhodné se velmi stručně zmínit. Především se jedná o zásadní totožnost – nehledě na protiklady způsobené propagandou a klišé – shromažďovacích principů v městských státech, jakými byly Sparta a Athény. Ty se nelišily z hlediska politického (v obou je rozhodujícím činitelem shromáždění svobodných dospělých jedinců, kteří dosáhli vojenského věku, i když ve Spartě se ženy těší ve srovnání s Athénami daleko větší společenské důležitosti), nýbrž z hlediska sociálního složení.

Tomuto shromáždění dospělých mužů ve vojenském věku hrozí však v případě městských států, které jsou téměř neustále ve válce (což je případ řeckých měst v 5. a 4. stol. př. n. l.), rozpad, a to pokaždé, když hlavní vojenské sbory po dlouhou dobu operují daleko od své obce. Sparta se tento problém snažila řešit tím, že se vyhýbala dlouhým vojenským tažením daleko od vlastních základů, ale především uplatňováním systému přísné kontroly svých velitelů – i kdyby se jednalo o krále –, kteří se účastnili vojenských tažení.¹ Naproti tomu v Athénách docházelo občas, a to v rozhodujících okamžicích, k duplicitě míst hlavního rozhodování: na jedné straně je to shromáždění občanů, jež sice pokračuje ve vydávání rozhodnutí na dálku – třeba je prázdné pro nepřítomnost mužů, kteří jsou hromadně na válečných lodích –, ale je velmi často málo informované, pokud jde o průběžné válečné problémy, a proto jsou jeho rozhodnutí velmi unáhlená; na druhé straně je to shromáždění mužů ve zbrani, kteří myslí především na svou vlastní záchranu, čímž se velmi často dostávají do rozporu se ctižádostivými rozhodnutími lidového shromáždění, a proto právě jim bývá adresováno vášnivě a obratně řečnické umění jejich vojevůdců (kteří bývali v 5. stol. př. n. l. také politiky a velmi často velmi obratnými řečníky). Konkrétním případem je dlouhé tažení vedené Athénami proti Syrákúsám (415-413 př. n. l.), během kterého se Níkiás každodenně vypořádává se záměry oddílů: využívá svých obrovských řečnických zkušeností, aby si získal jejich souhlas, zatímco dalšímu shromáždění, které sídlí v Athénách, skládá řeči ve formě dopisů a snaží se, i když neúspěšně, vysvětlit neřešitelné těžkosti, do nichž se dostala armáda sevřená při obléhání, jež začíná vypadat jako léčka. Obrací se tedy k oběma shromážděním Athéňanů – blízkému i vzdálenému –, využíváje dvou forem řečnického umění: v prvním případě jde o povzbuzování a podněcování k boji, určené bojovníkům, v druhém případě o obavy, což

¹ Xenofón v *Ústavě lakedaimonské* poznamenává, že po boku vojenských velitelů vždycky stáli eforové, kteří měli funkci jakýchsi, dalo by se říci, "politických komisařů".

může působit dojmem kapitulantství (μελλονικιᾶν, *mellonikián*,² jak o něm řekne r. 414 př. n. l. Aristofanés v *Ptácích*, v. 640).

2. Politici, kteří nepíší

Z období velkého rozkvětu řečnického umění, jenž nutně doprovázel, jako např. v Athénách, vnitřní politický vývoj (stačí si připomenout Themistokleovu horlivost při novém námořním zbrojení či v boji proti areopagu) a mocenský expanzionismus, se bohužel nic nezachovalo. Stalo se tak proto, že tito politici – i když byli obratnými řečníky – nic písemně nezaznamenali, tím méně šířili své veřejné projevy písemně. Jedná se o absolutní prvenství v mrhání zděděným majetkem, což je doslova burcující, srovnáme-li tento přístup s péčí věnovanou uchovávaní neužitečných projevů napodobujících řecké rétory v římském období. Od Themistoklea, kterého Thúkýdídés hodnotí jako “schopného vysvětlovat své záměry” (I, 138,3), Periklea, Níkia, Alkibiada se nám řeči nedochovaly, a to nikoliv proto, že by se byly poztrácely, nýbrž protože nebyly písemně zaznamenány. Na počátku předcházejícího století užíval Solón (archón r. 594 př. n. l.) elegii k zachycení politických námětů, jež považoval za užitečné rozšířit i do kruhů relativně uzavřených, jakými byly aristokratické klany. Ale v 5. stol. př. n. l. se řeč, kterou politik adresuje shromáždění, ihned dostává ke všem možným příjemcům, protože shromáždění je živým organismem: řeč je určena pouze pro příležitost, při níž byla přednesena, a proto se nepovažuje za nutné, aby byla zachována i v písemné podobě; svým způsobem zůstává živou v usnesení (pokud nápisný dekret existuje), jež obsahuje rozhodnutí, k němuž se dospělo na základě řečnickova návrhu. V Platónově *Faidrovi* (jenž je ‘umístěn’ do šťastného období Níkiova míru, krátce předtím než Faidros, obviněný ze znesvěcení mystérií, prchá z Athén) se dlouze hovoří o řečnickém umění. Faidros tu velmi zdvořile žertuje na účet řečníka Lýsia, který mu svou dokonalostí doslova učaroval, a zároveň se hledá důvod, proč se od politiků, a to i od velkých politiků minulého období, z řečnického umění nic nezachovalo písemně. Jedná se o velmi oprávněný dotaz, protože se mezitím stále zdokonaluje soudní řečnické umění, jež musí být nutně zaznamenáváno písemně. Faidros vyslovuje domněnku (257d): “[...] a víš jistě i sám, že ti, kteří mají v obcích největší moc a jsou nejváženější, stydí se psát řeči a zanechávat po sobě své spisy, bojíce se mínění budoucnosti, aby nebyli nazýváni sofisty.” Sókratés namítá, že politici zdaleka nejsou tak skromní, ale naopak jsou ‘maniaky’ písemného šíření svých projevů, protože nejen dávají vepsat své jméno do dekretů, ale zároveň předesílají pokaždé seznam svých obdivovatelů (257e-258a): “‘ *U s n e s l a s e* ’, tak se tuším říká, ‘ *r a d a* ’ [búlé] nebo ‘ *l i d* ’ [démós] nebo oba”: v některých případech je prý text dekretů “velmi dlouhý” a řečník “tam ukazuje schvalovatelům svou moudrost”. Závěrečnou, poněkud paradoxní replikou (“Či nezdá se ti, že taková skladba

Nepsané řečnické umění: Themistoklés a Periklés

Svědectví Faidrovo

Dekrety jako shrnutí slovních projevů

² “Váhat s vítězstvím”: slovní hříčka mezi Νικιάς (*Nikiás*) a νικᾶν (*nikan*, tj. “vítězit”).

[tj. dekret] *není nic jiného než sepsaná řeč?*") se Sókratés odvolává na zdlouhavé a často příliš rozvleklé odůvodňování, jež v attických dekretech předcházelo skutečnému zformulování přijatého rozhodnutí; dekreta se velmi často podobají krátkým řečem v pravém slova smyslu a jsou ve skutečnosti jakousi syntézou, shrnutím hlavních námětů rozvíjených řečníkem. Dochovaly se nápisné památky obsahující dekreta, jež byly podníceny slavnými řečníky 4. stol. př. n. l. (Démádés, Lykúrgos, Hégésippos, Démocharés atd.), a v některých z nich zabírají náměty rozpracované řečníky 40-50 řádků. Samozřejmě, že základní zaznamenání – na něž se dokonce odvolává Sókratés, aby ještě jednou ironizoval ješitnost politiků – neobsahuje naprosto nic, ani stín argumentativní struktury nebo logické osnovy, zkrátka nic z řečnického vypracování slovního projevu, jak byl ve skutečnosti pronesen.

Historiografické doklady

Základním pramenem pro poznání politického řečnictví z doby, kdy se toto umění nezaznamenávalo, je historiografie. Jedná se tu o Thúkýdidovu inovaci, jak praví Markellínos, jemuž vděčíme za vše, co víme o badatelské práci alexandrijských učenců nad Thúkýdidem. Hérodotos byl v tomto směru v podstatě začátečníkem (*Život Thúkýdidův*, 38). V Thúkýdidově díle jsou ve skutečnosti projevy hlavních hrdinů daleko častější než v Hérodotovi; ale – a to je velmi důležité – u Thúkýdida je zřejmá vědomá snaha i při přepracování respektovat slova pronesená ve skutečnosti. Na péči věnovanou tomuto úsilí je Thúkýdídés natolik hrdý, že celou úvodní kapitolu (I, 22) zasvětil vysvětlování zvolených kritérií. Přestože se vyjadřuje velmi obezřetně (občas až do té míry, že je nesnadné jej pochopit), je zcela zřejmé, že mu jde o to, "aby vystihl co nejlépe smysl věcí, jež byly ve skutečnosti řečeny" (*ἐχομένῳ ὅτι ἐγγύτατα τῆς ξυμπάσης γνώμης τῶν ἀληθῶς λεχθέντων*, *echomenó hoti engytata tés xympásés gnómés tón aléthós lechthentón*). Tento fakt je nesmírně důležitý pro poznání politického řečnictví v období peloponéské války. Cicero tedy oprávněně vidí ve svém historickém nástinu řečnictví (*Brutus*, 27-29) v řečech Perikleových, Alkibiadových a dalších politických řečníků, jejichž slova byla zaznamenána v Thúkýdidově díle, první řečníky, jejichž projevy se dochovaly.

Hlavní Thúkýdidovi hrdinové nemluví stejným způsobem, jak bývá pravidlem u uměle vytvořených projevů v řečnické historiografii; velkolepý soubor řečí obsažených v Thúkýdidově díle – řeči Perikleových, Kleónových, Alkibiadových, Níkiových – tedy představuje, kromě toho, že je cenným historickým dokumentem, konkrétní ukázkou řečnické techniky. Je to *rhétoriké techné*, zakládající se na konkrétních příkladech: od významného dokladu řeči slavnostní, jakou je Perikleův epitafios, po projevy vyslanců (*presbeutikoi*), řečnické souboje před nerozhodným shromážděním (střet mezi Kléonem a Diodotem o trestu, jenž má být uložen městu Mytiléně), jaderné spory ve formě dialogů (Sparťané proti Platajským, Athéňané proti obyvatelům Mélu), ukázky demagogického umění (Athénagorás ze Syrákús) i řeči velitelů, jimiž povzbuzují v průběhu boje anebo těsně před jeho zahájením. Všechno toto je odrazem reálných situací, pamětihodné jsou záznamy sporů, jež se skutečně odehrály na shromážděních. Za všechny stačí připomenout Kleónův neobyčejný "démostenovský" projev, v němž Kleón žádá, aby se s Mytilénou přísně naložilo, přičemž bezohledně napadá poslu-

chače (přesně tak to mívával ve zvyku Démostenés), jimž vyčítá, že se při politických projevech chovají stejně jako “diváci” přihlízející řečnickým souěžším sofistů a že jejich zájem o politické a vojenské události je jen čistě “divácký” (III, 38,4-7). Ihned poté umísťuje Thúkýdídés repliku Diodotovu, který musí využít veškeré své řečnické obratnosti a získat si přízeň shromáždění, jež si svým vystoupením podmanil předcházející řečník. Tímto způsobem nabývá politický projev (*démégoriá*) podoby, kterou dokumentují přímo pouze *démégorie* *démostenovské*; logické zřetězení běžných tvrzení, hypotetických frází, pádných příkazů a principiálních prohlášení zdůrazňované různými výrazy jako *εἰκός* (*eikos*), *χρή* (*chré*), *δίκαιον* (*dikaion*), *προσῆκει* (*prosekei*), *δεῖ* (*dei*) (“je třeba”, “je správné”, “sluší se”) atd. dává řečnickému vystoupení zdání přísně logické konstrukce. Tato výbava se postupně zdokonaluje – i když politikové stále ještě nespisují – ve velké dílně neutuchající činnosti, kterou představuje athénský soudní život, poskytující živnou půdu pro nebývalý rozkvět soudního řečnictví.

3. Řečnické umění na shromážděních: velitelé a mužstvo

Ve vývoji řečnictví na vojenských shromážděních je něco paradoxního. Jeho argumentační mechanismy se zdokonalují a uzákoňují, ale politické řečnictví, byť si klade velmi ‘vysoké’ a závazné cíle, zůstává ve své podstatě orální tvorbou: ta se uplatňuje jako taková na shromážděních, ale neaspiruje na to, aby kolovala v psané podobě a mohla tak být trvale uchována, zřejmě i proto, že ji její tvůrci nepovažují za vhodnou pro uchovávání v písemné podobě. Jediným souborem, který se nám dochoval, je malý korpus sedmnácti *démostenovských* *démégorií* (zřejmě proto, že Démostenés vypracovával své projevy určené pro přednes ve shromáždění buď zcela, nebo aspoň zčásti písemně). Podle nám dostupných zpráv byl tento *démostenovský* soubor jedinou dochovanou sbírkou athénskému politickému řečnictví už i pro alexandrijské učence. Málo významné jsou v tomto smyslu některé projevy určené pro poselstva (*presbeutikoi*) v souboru řečí *Hypereidových*.

Sledujeme-li konkrétní rozvoj řeckého politického umění, snadno si povšimneme pozoruhodné různosti rovin, i když na shromážděních promlouvají většinou profesionální řečníci; řadový demokratický občan, spíše než by zasahoval, na shromáždění poslouchá, komentuje, bručí, protestuje, vzrušuje se, tak jak se to ve skutečnosti běžně dálo; o tom se dovídáme z *Dikaiopolidova* popisu v úvodu *Aristofanových Acharňanů*. V demokratickém městě, kde vládne slovo, není nic běžnějšího než právě slovní projev. Diskuse na shromáždění se týkají velmi často jedné a téže konkrétní situace, modifikované podle událostí toho či onoho dne. Politik si toho musí být vědom, nesmí se nechat chytit na lep, i když se velmi často nevyhne diskusi kolem obecných témat a námětů. Konkrétně si toho můžeme povšimnout v *Démostenových* politických řečech, kde autor jakoby rozvíjel stále tutéž řeč – i když s časovým odstupem a v různých variantách. ‘Vůdce’ se totiž na shromážděních neunavuje každodenní rutinou. Žene dopředu řadové vojáky. To je mj. způsobeno i tím, že se velitelé musejí nutně vyhýbat vážným dů-

Málo
démégorií

Rozdělení
úloh

Procesy pro nezákonnost

sledkům (vyloučení z politické činnosti) pro eventuální opakovaná odsouzení v procesech pro nezákonnost, jež byly tak časté při střetech politických stran a frakcí. A důvodem je i to, že pro velkého ‘vůdce’ není vhodné unavovat se častými a občas nebezpečnými vystoupeními na veřejnosti, jež by mohly u posluchačů vyvolat “návyk a zevšednění”; toho si byl dobře vědom Periklés, který se předváděl na shromáždění pouze při výjimečných příležitostech, což výstižně charakterizuje aristotelik Kritoláos obratem “jako loď salaminská” (Plútarchos, *Život Perikleův*, 7,7). Zkrátka, pokračuje Plútarchos, “posílal dopředu za sebe jiné řečníky a přátele” – což bude ostatně dělat Démostenés ve století následujícím, kdy svěří “menším řečníkům” nebezpečný boj za to, aby byly peníze určené pro obyvatele k účasti na slavnostech a divadle (*theórikon*) převedeny na vojenské účely.

Na základě této skutečnosti je vymodelována samotná struktura athénských politických skupin: nejsou to strany v moderním slova smyslu, ale klany, skupiny sdružující se kolem význačných osobností s důležitým postavením a kolem vlivných rodů soupeřících mezi sebou uvnitř demokracie, kterou přitom všichni respektují (pouze ti, kteří volí prostředky nezákonné, jsou z politického boje vyřazeni). V těchto politických skupinách dochází samozřejmě k ‘rozdělení rolí’. “Menší rétoři”, jak je nazývá Hypereidés, když se s ironií vyjadřuje o Démostenově okruhu, kromě toho, že jsou pověřováni na shromážděních běžnou rutinou (např. získávat podporu pro dekrety a nechávat je schvalovat, znemožňovat působení jiných skupin atd.), “jsou pány zmatku a křiku” (autorem definice je stále Hypereidés, *Proti Démostenovi*, sl. XII, 14-16): tleskají, komentují, ovlivňují posluchače, vyhrožují protivníkům, aby podpořili svého velitele. Démostenovské tažení, aby byly peníze z pokladny theórika využívány k válečným účelům, je z tohoto úhlu instruktivní. Démostenés se k tomuto problému ještě vícekrát vrátil, aniž by dospěl ke konkrétnímu návrhu, jenž v sobě skrýval nebezpečí, protože dekret výslovně zakazoval využití theórika k jiným účelům než institucioním.

Apollodóros a theórikon

Když se v r. 348 př. n. l. Athény rozhodly jít na pomoc Olynthu proti Filipovi, nechal Démostenés přednést tento návrh svého stoupence Apollodóra, od něhož se dochovaly některé soudní projevy, které byly začleněny do démostenovského souboru. Shromáždění návrh schválilo, ale Stefanos, jeden z řadových vojáků z tábora protivníků, napadl dekret pro nezákonnost a prosadil jeho přehlasování.³ Apollodórovi odsouzení pro nezákonnost nijak neuškodilo, avšak jeho ‘vůdce’ si to nemohl dovolit.

Rozprava o tažení na Sicílii

V Thúkýdidově dobře dokumentované zprávě je doložen jeden výrazný příklad z období peloponnéské války (415 př. n. l.), týkající se vztahu velitele – řadový vojáci, a to ze shromáždění, na nichž se rozhodovalo, zda zaútočit na Syrákúsy, či ne. Vše započalo tažením, jež bylo zosnováno Alkibiadem i přes nesouhlas jiného ‘vůdce’, totiž Níkiá, tvůrce po něm nazvaného míru z r. 421 př. n. l. Na dalších shromážděních se usilovalo o prosazení válečné orientace, k čemuž nakonec došlo, a ke jmenování velitelů, jimž bylo svěřeno vedení výpravy. “Níkiás, který byl proti své vůli ustanoven vrchním

³ Mluví o tom Apollodórov švagr Theomnéstos v řeči *Proti Neaiře*, která je poslední ze souboru soudních řečí vydaných pod Démostenovým jménem (LIX, 4-5).

velitelem, byl přesvědčen, že se obec nerozhodla správně, ale že pod maličernou a jen při povrchním pohledu slušnou záminkou usiluje o něco obtížného, o získání celé Sicílie [...]” (Thúkýdidés, VI, 8,4). Rozhodne se proto promluvit a rozvine sérii argumentů týkajících se nebezpečí, jež jsou spojena s výpravou; nenapadá přímo a jmenovitě Alkibiada, ale naráží na jeho ctižádost, přičemž využívá otřepaných řečnických frází: “*Jestliže vám někdo z radosti nad tím, že mu bylo svěřeno velení, radí k podniknutí výpravy, přičemž hledí jen na svůj osobní prospěch (tím spíš, že je ještě příliš mladý na zastávání velitelské hodnosti) [...]*” (VI, 12,2). Když Níkiás domluví, přichází na tribunu řada anonymních řečníků, aby podpořili výpravu a zahladili účinek, jež na shromáždění učinila řeč tak vlivného a význačného velitele, jakým byl Níkiás (VI, 15,1). Pak přichází na tribunu Alkibiadés. Shromáždění, ačkoliv ho nemá příliš v lásce, je nyní zralé přijmout jeho repliku zcela zaměřenou na to, aby vyvrátila nejprve narážky na jeho osobu a pak Níkiovy politické argumenty. “*Athéňané,*” začíná svou řeč (VI, 16,1), “*nikdo nemá větší právo na velitelskou hodnost než já (musím začít odtud, neboť mě Níkiás napadl) a myslím si také, že toho jsem hoden.*” Alkibiadův tón je zpupný, což zřejmě způsobilo, že Níkiás je po jeho projevu izolován. Níkiás svou partii prohrál. Nezbyvá mu tedy než se stáhnout a apelovat na nejvyšší možnou připravenost, ač neupřesňuje, jak by se jí mohlo konkrétně dosáhnout. “Menší řečníci” ho pak snadno vženou do úzkých a vnutí mu početní rozsah sboru určený pro výpravu a počet lodí. Alkibiadés se už nemusí obtěžovat a mluvit, může jenom přihlížet ponížení Níkia, který musí čelit výpadům druhořadých řečníků. Jsou to muži, u nichž se Thúkýdidés ani neobtěžuje uvádět jméno, říká pouze: “*Nakonec vstoupil kdosi z Athéňanů na řečnickou tribunu, obrátil se na Níkia a řekl, že nesmí vymýšlet výmluvy a odklady*” atd. (VI, 25,1); od Aristofana (*Lýsistraté*, v. 391) a Plútarcha (*Život Níkiův*, 12,6) víme, že ten “kdosi” byl Démostratés, neotesaný řečník třetího řádu, známý jako neúnavný rouhač (Eupolis, *Démy*, frg. 97 Kock). Přirozeně není nutné, aby už byl Démostratés zařazen mezi “menší řečníky” ve službách Alkibiadových: při podobných zásazích, jakým byl tento, mohl velmi dobře usilovat o to, aby byl přijat do jeho okruhu nebo se stát, pokud šlo příležitostně o společné zájmy, jeho spolupracovníkem.

To je tedy konkrétní ukázka fungování shromáždění a řečnické praxe v různých rovinách v závislosti na závazném politickém rozhodnutí. Nikdo asi nebude litovat ztráty mnoha projevů ze shromáždění, jež se podobala těm, o nichž jsme se zmínili v případě Démostrata-rouhače. Můžeme tedy zodpovědně konstatovat, že úroveň řečnického umění řadových vojáků byla zcela průměrná. Za velkou ztrátu lze naopak považovat nedochované řečnické umění z velkých shromáždění – což bylo způsobeno, jak už jsme uvedli, nechutí politiků “psát” –, které oživovalo slovními projevy významných ‘vůdců’ dlouhou a bohatou historií athénské demokracie. K dispozici máme v podstatě pouze thúkýdidovskou parafrázi některých významných řečí z období 431-411 př. n. l. a velmi působivé podání tří projevů z období občanské války (404/3 př. n. l.), získané díky očitému svědkovi, kterým byl Xenofón. Tato nečekaná pomoc chybí bohužel v dalších případech, výjimkou – jednostrannou – je démostenovské období.

**Fiktivní
démégorie**

Až v jistém okamžiku našla stále zdokonalovaná zásoba technicko-rétorského materiálu své uplatnění v náhražce politického řečnického umění: jednalo se tu o 'fiktivní' politické řeči, 'určené' pro imaginární shromáždění, jejichž nejvýznačnější příklad představují Ísokratova dílka složená v l. 380-339 př. n. l. Všem bylo nicméně jasné, že jde o řečnické umění určené k četbě a pro polosoukromé přemítání. Už starověcí kritici si povšimli toho, že kvůli délce souvětí nejsou Ísokratovy výtvořiny vhodné pro hlasitý veřejný přednes z tribuny. Od démostenovských démégorií, jež byly neprávem považovány v řadě vážených studií (Wilamowitz, Schwartz) za příklady fiktivního politického řečnického umění (srov. str. 400), se liší kromě jejich nadměrného množství ve srovnání se 'skutečným' obdobím politického řečnictví i touto skutečností.

4. Soudní řečnictví: klient a poradce

Naproti tomu už od dávných dob bylo písemně zaznamenáváno soudní řečnictví; bylo to řečnictví spotřební, určené k praktickým a náhodným potřebám. Protože byl tento druh řečnictví v rukou odborníků (kteří pracují pro klienty a jsou jimi placeni), stejně jako tomu bylo u řečnictví politického, velká péče byla věnována rozvoji *techné*, avšak daleko častěji než v řečnictví politickém se ve většině případů (i když šlo vesměs o velmi kvalitní logografy) jednalo o rutinu – těžkopádnou soudní rutinu, která byla živným zdrojem demokratické obce. (Velké politické procesy jsou výjimkou.)

**Spisy
ze soudních
jednání**

Tento druh produkce představuje nejrozsáhlejší část dochovaného řečnictví, asi tak, jako kdybychom měli spisy zkušených advokátů. Abychom pochopili, proč se dochovala právě tato 'každodenní' rutinní tvorba, je vhodné zmínit se podrobněji o tom, jak vznikla, jak byla vypracovávána a jakým požadavkům odpovídala.

**Soudní praxe:
logografové**

Předpokladem je athénská soudní praxe, podle níž je přímý účastník – obžalovaný nebo žalobce – povinen pronést osobně vlastní veřejnou řeč. Z tohoto důvodu se většina z nich obrací – za peníze – s žádostí o pomoc na profesionální řečníky, logografy. U soudu pak účastníci procesu čtou řeči složené někým jiným: v jistém smyslu jsou něco jako masky. Logografova pomoc umožňuje obejít pravidla; Quintilianus – který o tom mluví o pár století později – charakterizuje onen jev jako opravdový "podvod" (*Institutio oratoria* [Základy rétoriky], II, 15,30). Tato skutečnost objasňuje charakter logografova povolání, jež není zdaleka považováno za poctivé, a dále i dvojaký vztah mezi klientem a poradcem. Každá soudní pře je ostatně specifickým případem, i když pochopitelně zapadá do procedurální typologie; navíc nutně vyžaduje řeč *ad hoc*, odpovídající vlastnímu námětu pře.

Právě proto musí být každá z těchto řečí zaznamenána téměř v celém rozsahu písemně. Řeč totiž bude svěřena paměti jiné osoby a bude i přednesena jinou osobou, než je ta, která ji složila; navíc každá soudní pře vyžaduje vlastní úvahy. Z toho, co bylo uvedeno, tedy jasně vyplývá, jak se v tak bohatém soudním životě, jakým byl athénský, podařilo nashromáždit během doby takové množství psaných projevů se soudním obsahem, a to nejrozlič-

nějššího charakteru a původu. Jen skromná část byla sebrána do souborů, z nichž se nám zachovaly pouze úryvky.

Soudní život byl velmi bohatý, jako by představoval osobitou charakteristiku stylu athénskeho života. Autor *Ústavy Athéňanů* nastiňuje téměř komický rámec neutuchající soudní činnosti, na níž se podílejí jak Athéňané, tak spojenci, kteří jsou nuceni přicházet do Athén řešit své problémy a spory, vyžadující občas až roční čekání (z čehož se upřímně radují především ti, kteří pronajímají pokoje a mohou tak ždímat z nájemníků peníze). V Aristofanových *Vosách* (v. 661-662) se asi 6 000 Athéňanů každoročně uplatňuje ve funkci soudců na plný úvazek u mnoha soudů, jež byly zavedeny poté, kdy došlo k rozříštění centrální moci areopagu; číslo skutečně vysoké, vezmeme-li v úvahu počet obyvatelstva, odhadovaný kolem r. 425 př. n. l. na 16 000 hoplītů a jezdců a 12 000 thētů. Byl to zřejmě odpovídající počet vzhledem k velkému zájmu o soudní aktivity a odtud pramenila i poptávka po odborných radách logografů, jak se dozvídáme mj. z Aristofanova působivého popisu logografova života. Když byl v *Oblakách* Strepsiadés přijat do Sókratovy školy a připravuje se učit umění řeči, které mu umožní dohlížet na věřitele, líčí mu sbor oblak všechny výhody, jichž se mu dostane po zvládnutí tohoto umění (v. 466-475): *“Proto ti mnozí u dveří sedávat budou, chtějí k tobě / přijít a pustit se do řeči s tebou, protože mají / velice drahé spory a stále soudy. / O všech těch věcech se přijdou radit za tebou.”*

Tato pasáž ze hry je osvětlující i tím, že vede k pochopení rozmanitosti ‘účelů’, při nichž je zapotřebí logografa: porady, hovory, názory. Stejně tak i Thúkydídés charakterizuje Antifóna, jenž byl logografem – je to úděl příslušející metoikovi, protože mu nebyla dána možnost zabývat se v demokratickém systému politikou –, jako muže, který *“dovedl nejlépe pomoci svou radou každému, kdo vystupoval jako řečník na soudě nebo před lidem”* (VIII, 68,1). Jeho činnost se ovšem neomezovala pouze na udílení rad; zahrnovala i konečnou úpravu psaných projevů (dochovalo se jich šest, přičemž se všechny týkaly procesů kvůli vraždě). Porada mohla spočívat v tom, že logograf přepracoval osnovu připravenou klientem, nebo do ní začlenil nové části (úvod, závěr, podrobně rozpracované úvahy), anebo – to je nejčastější případ – složil klientovi celý projev. Při pojednáních o athénském soudním řečnictví se velmi často opomíjí aktivní podíl klienta. A právě tento přínos je nejdůležitější. Přestože je projev většinou sepsán logografem, je to klient, jenž podává advokátovi přehled zásadních skutečností a poskytuje tak osnovu k výstavbě řeči. O vyjasnění komplexnosti vztahu klient – poradce se zasloužil Kenneth James Dover konkrétní analýzou korpusu řeči Lýsiových.

Z komplexnosti tohoto vztahu vyplývají další rozmanité vývody. Pověšme si některých, jež jsou důležité pro lepší pochopení charakteru dochovaných sbírek soudního řečnictví: jde např. o spoustu řečí, které vzbuzovaly již tehdy nevelký zájem, a přesto velmi brzy kolovaly pod jmény slavných logografů nebo osobností, jež vykonávaly toto povolání (Lýsiás, Antifón, v jednom z období svého života i Ísokratés, Démostenés atd.). Nelze též přehlédnout některé ‘ekonomické’ faktory. Logograf je především placen a odměna je tím vyšší, čím náročnější je jeho výkon: přestože jde klientovi o to, aby získal rady od odborníka, na druhé straně se snaží osvojit si co

**Rušný
soudní život**

**Obchod
se soudními
řečmi**

nejlépe postupy, byť ty nejzákladnější, a vydat co nejvíce sám ze sebe. Rozmáhá se tedy obchod s řečmi již vyhotovenými a použitými. Existence tohoto obchodu je téměř zaručená, vzhledem k tomu, že Aristotelés usvědčoval Afarea, adoptivního Ísokratova syna, ze lži – když ten tvrdil, že jeho otec nikdy nebyl logografem – a dokazoval mu, že u knihkupců jsou k dostání “svazky” (δέσμαι, *desmai*) soudních řečí jeho otce (frg. 140 Rose). Tento obchod tedy nepochybně existuje, protože je tu řada zájemců. Stejně tak je jasné, že jsou klienti nebo – lépe řečeno – potenciální klienti, kteří se snaží získat potřebné pomůcky, aby se alespoň částečně vymanili ze své závislosti na logografovi: budou-li mít k dispozici vypracované řeči, které byly předneseny při sporech podobných jejich vlastního, budou si moci připravit část řeči ještě dříve, než se obrátí s žádostí o pomoc na poradce. Na základě této praxe vzniká klasifikace podle jednotlivých typů sporů, jež se uplatňuje ve všech dochovaných sbírkách a byla přijata alexandrijskými učenci. Praktičnost této klasifikace se potvrdila, když knihkupci nabízeli zákazníkům skutečně bohatý a různorodý materiál. Ve srovnání s nepochybně velkým množstvím zákazníků představovalo pár stovek Athéňanů – ať už se zapsali jakkoliv hluboko do dějin, protože vystupovali jako hlavní hrdinové ve sporech, o nichž zpravují řeči získané pro nás z alexandrijské knihovny – v časovém rozmezí téměř sta let jen nepatrný vzorek. Když r. 364 př. n. l. podal tehdy dvacetiletý Démostenés žalobu na své poručníky Afoba a Onétora, o nichž tvrdil, že promrhali jeho dědictví, spěchal požádat o radu Ísaiia, jenž byl považován za největšího znalce v dědických sporech; a skutečně můžeme postřehnout, že na počátku obžalovací řeči proti Afobovi (XXVII, 2) a v jejím závěru proti Onétorovi (XXX, 37) se Démostenés doslova drží některých pasáží z Ísaiovy řeči (VIII, 4-6 a 12). Je zřejmé, že si řeč opatřil a využil jí pro svůj spor; nebyl ještě logografem, byl mladým mužem a zralý Ísaios byl už ve svém oboru veličinou. Vyprávělo se, že Démostenés během své průpravy k povolání Ísaiia “navštěvoval” (*Životy deseti řečníků*, 844b); toto tvrzení vzniklo jednoduše takovým způsobem, že – pro svůj dědický spor – použil některé z Ísaiových řečí. Démostenův případ je velmi známý, vzhledem k tomu, že se tento mladík bojující se svými bývalými poručníky stal poté slavnou osobností (stejně jako logografem). Nikdy však nebude dostatečně zhodnocena skutečnost, že právě na těchto tvůrcích soudních řečí a víceméně znalcích platného zákonodárství, logografech, závisel nejen úspěch, nýbrž i materiální jistota a občas i život tisíců a tisíců klientů.

**Démostenés
a Ísaios**

5. Knihkupci a vznik souborů

Knížní obchod

Obchod se “svazky soudních řečí” – jak se o tom vyjadřuje Aristotelés – dosahuje skutečně plného rozkvětu. A poněvadž je to obchod výnosný, nelze opomenout ani další faktor: zásahy knihkupců, jež si vynucují kritéria ekonomické výnosnosti. Kopie již použitých řečí, které knihkupci dávali do prodeje, opatrovali jmény slavných logografů. Tato snaha je pochopitelná: čím byly řeči “cennější”, tím spíše se daly prodat za vyšší cenu. Těch, kteří provozovali zmíněné zaměstnání, bylo skutečně velké množství; ve své pod-

statě šlo o těžko definovatelnou kategorii, mohl-li se do ní zařadit i Strepsiadés z Aristofanových *Oblak*. Když Ísokratés přestal vykonávat povolání logografa, vyjadřoval se s opovržením (*O výměně majetku*, 41): “[...] mnohem více než těch, co se soudí, je těch, co vyrábějí řeči pro klienty.” Pro knihkupce je daleko výhodnější vydávat za autorskou řeč, ať už právem nebo neprávem, výtvar odkoupený od nějakého ubožáka, který ji sepsal za pomoci některého z podřadných logografů. Je však třeba zdůraznit, že logografové, pokud jde o potvrzování autorství vlastních výrobků, nevyvíjeli nijak velké úsilí, což bylo zapříčiněno nepříliš dobrou pověstí jejich povolání. Pověst byla natolik pochybná, že Ísokratés udělal všechno pro to, aby ji vymazal z paměti, a Aischinés ji předhazuje Démostenovi ve všech třech projevech, jež se dochovaly (I, 94 a 170; II, 180; III, 173 a 200). Rozumí se samo sebou, že nikdo z nich neměl v úmyslu vytvářet soubory vlastních logografických řečí, aby se uchovaly pro potomstvo. Byly pro ně natolik funkčními, že když dal jeden klient najevo Lýsiovi svou nespokojenost s řečí, kterou si od něho koupil, a vyčítal mu, že při každém dalším čtení se mu zdá být méně přesvědčivá, Lýsiás mu odpověděl (Plútarchos, *O tlachavosti*, 5): “Musíš ji číst pouze jednou, před soudci!”

Na zmatku kolem přisuzování autorství, jenž byl způsoben knižním trhem, se podílel ještě další faktor. Pokud měl klient úspěch, zejména když spolupracoval na složení řeči, bylo v jeho zájmu, aby byl považován za autora; mohl tak doufat, že ho ostatní přijdou žádat o rady. Knihkupec naopak toto přivlastňování autorství ze strany klienta, jehož jméno bylo zcela bezvýznamné, nepodporoval a dával přednost vlastní volbě autora. Přitom, jak dobře víme, měl více na zřeteli žebříček nejuznávanějších logografů než filologickou jistotu o skutečném autorství těch více či méně ubohých stránek. Je tedy snadné si představit, jak se postupem času – v důsledku tohoto procesu – rozrůstaly sbírky nejnámějších logografů. Ne náhodou se alexandrijským učencům dostal do rukou soubor 425 řečí označených Lýsiovým jménem a alespoň stovka objevů Deinarchových (Dionýsiův seznam, *Deinarchos*, 10-13, je okleštěný). Vezmeme-li v úvahu toto obrovské množství řečí již roztříděných na základě autorství přisouzeného knižním obchodem, snadno pochopíme snahy alexandrijců a jejich žáků rozdělit řeči na autentické a neautentické podle tzv. stylistických kritérií (Dionýsios z Halikarnássu považoval např. z důvodů stylistických ze 425 Lýsiových řečí pouze 233 za autentické); k roztřídění materiálu, jenž byl poznamenán zcela nezastíranou a všeobecně známou snahou ze strany autorů vyhovět osobnosti, kulturní úrovni a postavení klienta, zvolili tedy jedno z naprosto nesmyslných kritérií! Ostatně i v moderní době se stále ještě hovoří o Lýsiově “půvabu” a “jednoduchosti”, o Démostenově “nezkrotnosti” a “patetičnosti”, ale pak se ocitáme před konstatováním, že i Andokidés byl “jednoduchý” – neříká se, zda “půvabný” (*Životy deseti řečníků*, 835b). K velkému údivu se dozvídáme, že takový znalec soudního řečnictví, jakým je Louis Gernet, Démostenovi bez váhání přisuzuje řeč č. 37, *Proti Pantainetovi*, spadající do r. 346/5 př. n. l., tedy do období, kdy se můžeme právem ptát, zda byl ještě Démostenés logografem, vzhledem k tomu, že styl řeči je “zároveň pružný i pevný”. Sem patří i stylistická hlediska, která v rukou starověkých kritiků napá-

**Tendenční
autorské
atribuce**

**Slabiny
stylistických
kritérií**

chala tolik škod, jako např. vypuštění výrazů považovaných za příliš explicitní v oblasti sexuální z textu řeči *Proti Neaiře* (řeč č. 59 démostenovského souboru), a to pouze kvůli tomu, že prý podobné výrazy neodpovídají Démostenovu stylu. Přestože byla tato řeč začleněna do démostenovského souboru, jedná se tu ve skutečnosti o kratší zásah Theomnéstův a rozsáhlou synégorii (obhajovací řeč) jeho švagra Apollodóra (jenž byl Démostenovým ochráncem). Z tohoto důvodu by bylo naprosto nutné položit si otázku, zda byly zmíněné výrazy nezvyklé i pro Apollodóra; zejména pak, když se jednalo z velké části o život hetéry, kterou Neaira svého času byla a nyní, když se usadila, hodlá nechat toto období upadnout v zapomnění.

Nesnadná
práce alexan-
drijských
učenců

Zřejmě bychom nenašli jinou oblast, v níž by posuzování podle stylistických kritérií způsobilo větší škody, než tomu bylo právě tady. Největším neštěstím bylo, že se alexandrijští učenci a jejich žáci dali horlivě do práce, přičemž při své “stylistické” kritice téměř vždycky vycházeli z výchozího určení autorství, s nímž se k nim sbírky dostaly, aniž by brali v úvahu jeho naprostou nespolehlivost. Výchozí autorství se většinou nepokoušeli ani vyvracet. Bohužel se tomu nevyhnula ani díla významnějších autorů, i když byla jejich ochraně věnována velká péče ze strany poručníků a dědiců. Za všechny stačí připomenout, že i přes nesouhlas Ísokratova syna Afarea se k alexandrijským učencům dostal ísokratovský korpus soudních řečí. A to i přesto, že sám Ísokratés v řeči *O výměně majetku* prohlašuje, že nikdy nebyl logografem! Mohl se najít lepší důvod k jeho zavržení? I přesto však alexandrijští učenci obezřetně mnohé z 60 řečí, které se k nim dostaly jako Ísokratovy, vyřadili pro neautentičnost, nikoliv však všechny (někteří z nich uznali za pravé 28 řečí, jiní 25); do dnešní doby se jich zachovalo 21, včetně souboru soudních řečí, který nás staví před následující problém: Proč právě u těchto řečí alexandrijští učenci uznali posléze jejich pravost? A pokud jde o Démosthena, který zemřel za podivných okolností, ale jehož památka byla uctívána i po smrti díky jeho synovci Démocharovi, nelze vlastně říci, zda sbírka Démostenových řečí byla vytvořena na základě kritéria, podle něhož se začleňovaly pouze autentické úseky; obsahuje totiž i ty řeči, jež byly bez váhání přiřknuty jeho příteli Apollodórovi (např. č. 59, *Proti Neaiře*), přičemž jedna řeč mu nemůže v žádném případě náležet, protože byla útokem proti jeho osobě (č. 58, *Proti Theokrinovi*). Avšak případem skutečně neslychaným – kde je zcela jasně vidět zhoubný vliv knihkupců, kteří zvětšili objem sbírky proslulého logografa – je případ sbírky Lýsiovy. Zde můžeme konstatovat, že ze 425 řečí, které měl ještě k dispozici Dionýsios z Halikarnássu v době Augustově, je sbírka, jež se dochovala, okleštěna na 31 řečí, z nichž pouze jedna nepochybně patří Lýsiovi, protože byla přednesena Lýsiem osobně (č. 12, *Proti Eratosthenovi*) při procesu namířeném proti vrahům jeho bratra ihned po návratu demokratů Anyta a Thrasybúla do Athén.

Daleko obezřetnější než alexandrijští učenci byl už před nimi Aristotelés, který dobře znal “masakr”, jež způsobili athénští knihkupci, když ve své *Rétorice* cituje soudní řeči – nebo také *Epitafios* přisuzovaný Lýsiovi – a nikdy neuvádí autora, nýbrž se uchyluje k obecným parafrázím (1410a 17-20; 1411a 30-36).

Starověcí vzdělanci si byli dobře vědomi toho, jak nejistým terénem je logografie, pokud jde o možná kritéria při přisuzování autorství; jedním z nich, jež se nemělo připouštět, bylo hledisko souvislostí, a to proto, že logograf nesmí lpět ani příkládat přílišnou víru svému vlastnímu názoru (pokud nějaký má), ale musí vycházet z charakteru sporu, zájmů a hledisek klientových. Tak se např. na základě dochovaného materiálu nevylučovalo, že Démostenés složil protikladné řeči dvou stran soupeřících v témže sporu, Formióna a Apollodóra (Plútarchos, *Život Démostenův*, 15), přestože byl Apollodóros jeho přítelem a stoupencem. Stejně tak se uváděly pod jménem Lýsiovým, který byl určitě pronásledován za režimu třiceti tyranů, proti nimž se postavil a alespoň jednoho z nich, Eratosthena, pronásledoval. Náleží sem řeči jako např. č. 25 (*Za občana obviněného z protidemokratických intrik*), která je obranou jakéhosi nešťastníka, jenž se za zmíněného režimu zkompromitoval. Neexistují ani politické ani stylistické důvody, které by mluvily pro nebo proti autentičnosti některé z 31 dochovaných řečí; tím spíše nelze dospět k žádnému závěru, pokud jde o 400 dalších, které nemáme k dispozici. Všechny by mohly být Lýsiovy, ale bohužel víme, že kritéria, na základě kterých mu byly – všechny (!) – přiřčeny, byla ještě předtím, než se jimi začali zabývat učenci, volena naprosto chybně, pokud se nejedná přímo o vědomě zfalšovaná autorství. Za těchto okolností je jediným možným správným přístupem brát v úvahu všechny dochované soudní řeči shromážděné ve sbírce, která je v podstatě libovolně rozdělena mezi různé autory, některé více, jiné méně významné. Taková sbírka má pro získání potřebných informací o soudním systému, o hospodářském životě a o morálce v Athénách 5. a 4. stol. př. n. l. stejnou cenu jako svědectví epigrafická.

**Otázka
autentičnosti**